

Петро Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, завідувач Львівської лабораторії
прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка (Львів, Україна)
rmpetro2009@gmail.com

УДК 340.111

ЯВИЩА ПРАВА: ПОТРЕБОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена аналізу низки фундаментальних аспектів плюралістичності праворозуміння. Зокрема, спираючись на результати унікального етимолого-правового дослідження, проведеного на початку 2000-х років на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка, виявлено понад десяток різноманітних соціальних явищ, стосовно яких і донині використовується термін “право”. До них належать: свобода людини, тобто простір здійснення можливостей людської поведінки (діяльності); справедливість як оцінювана щодо тих чи інших суб’єктів суспільства певна властивість суспільних явищ, зокрема людських вчинків; правила (норми) різноманітного походження стосовно людської поведінки, зокрема й звичаї і традиції; частина моралі; лише такі норми поведінки, які тими чи іншими суб’єктами вважаються справедливими; норми поведінки, встановлені саме державою, її органами чи посадовими особами; угоди (договори) учасників суспільних відносин; суспільні відносини певного виду; комунікація (дискурс) між суб’єктами; вимоги (домагання) суб’єктів щодо надання їм певних благ, цінностей, звернені до суспільства, держави чи до інших осіб; можливості задоволення людських потреб та інтересів учасників суспільних відносин; інтереси соціальних груп або усього суспільства, захищені державою чи ж іншою публічною владою; балансування (“зважування”) між собою інтересів людей та їхніх груп; почуття, переживання, емоції учасників суспільних відносин.

З’ясовуються основні причини плюралізму праворозуміння (соціальні та гносеологічні). Виявляється та спільна риса зазначених явищ, наявність якої дає змогу зацікавленим суб’єктам відобразити їх одним і тим самим термінопоняттям – “право”. Такою рисою є здатність відповідних явищ сприяти задоволенню потреб та інтересів тих чи інших суб’єктів суспільства (чи то індивідуальних, чи то колективних). У підсумку резюмується, що за такого методологічного – так званого потребового – підходу правом слід вважати можливості задоволення певних людських потреб, котрі необхідні для існування і розвитку учасників суспільного життя,

© Петро Рабінович, 2019

Петро Рабінович

зумовлені досягнутим рівнем розвитку конкретно-історичного соціуму та забезпечені соціальними обов'язками його відповідних суб'єктів.

Ключові слова: плюралізм праворозуміння; причини плюралізму праворозуміння; потребний дослідницький підхід; потребове розуміння правовості явищ.

Вступні зауваги

У сучасний період існування української держави в її законодавстві накреслилася певна нова тенденція: у ньому почастишали випадки використання складних слів (термінів), коренем яких є “прав”. Так, наприклад, у Конституції України вживаються такі терміни і термінологічні словосполучення, як-от: “правова держава”, “права людини”, “право”, “нормативні правові акти”, “правосуддя” (відповідно, статті 1, 3, 8, 117, 124)¹; у Кодексі адміністративного судочинства України – “проти**прав**ні” акт, дії, бездіяльність (ст. 245)²; а у Кримінальному кодексі України “не**прав**осудний вирок” (ст. 375); “не**прав**омірна вигода”, (ст. 354, 364, 364¹, 368, 368³, 368⁴, 369, 370)³. Розуміння усіх наведених термінів та терміносполук у юридичній практиці, у різноманітних юридичних актах і документах має бути однозначним, аби відповідати принципам, насамперед рівності усіх громадян перед законом і судом, недискримінації, правової визначеності. При цьому очевидно, що всі ці терміни є, так чи інакше, похідними від слова “право”. І тут ми неминуче наражаємося на такий беззаперечний факт, доведений усією правовою історією (та й сучасністю): останнє не було та й не є односмісловим, однозначним.

Слово “право” як назва різноманітних явищ і понять

Термін “право” від давніх-давен і донині ніде і ніколи не мав однакового значення, уніфікованого смислу.

На початку 2000-х років на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка за мого наукового керівництва Т. Дудаш здійснила унікальну наукову розвідку⁴. Її предметом було виявлення первинних значень слова “право” у різноманітних мовах світу. І на основі вивчення цього терміна у 50-ти різномовних етимологічних словниках було виявлено, що у стародавні часи цим терміном найчастіше позначались такі явища (і поняття про них):

– *свобода людини*, тобто простір здійснення можливостей людської поведінки (діяльності);

www.pravoua.com.ua

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 15.05.2019).

² Кодекс адміністративного судочинства України: в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>> (дата звернення: 15.05.2019).

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення: 15.05.2019).

⁴ Т. Дудаш, ‘До питання про етимологію праворозуміння’ (2003) 1 Проблеми філософії права 163-6.

- *справедливість* як оцінювана щодо тих чи інших суб'єктів суспільства певна властивість суспільних явищ, зокрема людських вчинків;
- *правила* (норми) різноманітного походження стосовно людської поведінки, зокрема звичаї і традиції;
- частина (чи форма) *моралі*;
- лише такі *норми поведінки*, які тими чи іншими суб'єктами вважаються *справедливими*;
- *норми* такої поведінки, *встановлені* саме *державою*, її органами чи посадовими особами;
- *угоди* (договори) учасників суспільних відносин.

У період же новітньої історії (XX–XXI ст.) людства термін “право” почав використовуватися також для позначення ще й таких явищ і понять про:

- *суспільні відносини* певного виду;
- *комунікація* (перемовини, дискурс) між суб'єктами;
- *вимоги* (домагання) суб'єктів щодо надання їм певних благ, цінностей, звернені до суспільства, держави чи до інших осіб;
- *можливості* задоволення людських потреб та інтересів учасників суспільних відносин;
- *інтереси* соціальних груп або усього суспільства, захищені державою чи іншою публічною владою;
- *балансування* (“зважування”) між собою інтересів людей та їхніх груп;
- *почуття*, переживання, емоції учасників суспільних відносин.

У філософсько-правовій та теоретико-правовій науках сформовано спеціальну категорію (тобто поняття вельми широкого змісту), яка, здавалось би, спроможна охопити, відобразити всі існуючі роз'яснення стосовно того, що ж являє собою явище *права*. Такою є категорія *праворозуміння*. Визначити її можна у такий спосіб: *праворозуміння* – це відображення у людській свідомості за посередництва поняття “право” того явища, яке є корисним для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта. Такі суб'єкти можуть бути або індивідуальними (окремі індивіди), або колективними (людські спільноти, угруповання).

Якщо численні, досить різноманітні явища позначаються одним і тим самим словом (“право”), то це, мабуть, тому, що їм усім притаманна одна й та сама властивість, якість.

То в чому ж вона полягає?

На мою думку, таким спільним є їхня здатність, спроможність бути життєво необхідними (корисними, цінними) для існування й розвитку тих чи інших різноманітних учасників суспільного життя (окремих лю-

Петро Рабінович

дей та їхніх груп – спільнот, колективів, об'єднань тощо). І передусім самі ці суб'єкти (або ж їхні представники) прагнуть вживати стосовно відповідних явищ означене слово. Адже такі явища якраз створюють чи “уособлюють” можливості, необхідні для задоволення людських буттєвих потреб, а тому й слугують підставою, “виправданням” певних очікувань і діянь, як *правильних, справедливих, правдивих, виправданих*.

Чому існують різні праворозуміння?

Тут ідеться, вочевидь, про *причини* неоднозначної відповіді на запитання: *що є правом?* Тобто про ті обставини, які від початків людської цивілізації й дотепер зумовлювали розмаїті тлумачення поняття “право”.

У чому ж ці причини полягають? Чи вони випадкові, чи, навпаки, закономірні? Чи можуть вони бути усунені? Або ж, можливо, колись вони зникнуть самі?

Інакше кажучи, з чого виходять ті, хто *обирає* – усвідомлено чи неусвідомлено – лише певний варіант праворозуміння?

Такі причини, які зазвичай мають *соціальний* характер, можна розподілити на дві групи: *потребові* та *пізнавальні* (або *гносеологічні*).

До першої групи належать ті, котрі коріняться у соціальній неоднорідності суспільства, тобто у його поділі на різноманітні частини – нації, етнічні спільноти, соціально-економічні класи, професійні верстви, ідеологічні угруповання тощо. А кожна із таких соціальних груп має – поряд із однаковими, загальносуспільними потребами й інтересами – і свої специфічні, неоднакові потреби та інтереси. І цілком природним є те, що кожна соціальна група (в особі її індивідуальних чи колективних представників) схильна вважати *правом* насамперед таке явище, яке полегшує, а не ускладнює її існування й розвиток, яке сприяє, а не перешкоджає задоволенню її потреб та інтересів. Отож у соціально неоднорідному суспільстві слово “право” використовується для позначення і неоднорідних явищ.

Друга ж група причин полягає у тому, що яке б явище не вважалося правом, це явище зазвичай є досить складним, багаторівневим, багатогранним. І тому при його пізнанні майже неможливо охопити відразу й одночасно всі його грані, прояви, сторони. Найчастіше дослідник не осягає всіх його елементів, а зосереджується лише на якомусь одному з них, і нерідко перебільшує його значущість. Наслідком такої пізнавальної ситуації стає вирізнення лише окремих проявів відповідного явища, які, однак, проголошуються “правом” загалом, в усій його повноті та цілісності.

www.pravoh.com.ua

До цієї ж групи причин належить і та обставина, що яке б явище не вважати правом, воно зазвичай не є незмінним, застиглим, а, навпаки, є мінливим, плинним, змінюваним, – тобто динамічним. І це теж, так чи інакше, зумовлює трансформацію праворозуміння (причому навіть у межах однієї соціальної групи).

Оскільки ж усі зазначені вище фактори нині супроводжують і, цілком ймовірно, завжди супроводжуватимуть існування будь-якого суспільства, то *плюралізм праворозуміння й надалі залишатиметься постійно притаманним людській свідомості*.

Утім, коли виникає небезпека для існування якогось суспільства (скажімо, внаслідок зовнішнього збройного нападу на нього з боку іншої держави) або ж загроза для життєдіяльності усього людства (наприклад, через руйнівні природні катаклізми чи істотне погіршення навколишнього середовища на планеті), тоді можуть складатися умови задля формування єдиного, уніфікованого праворозуміння у відповідній спільноті.

Основні різновиди праворозумінь

До них (як свідчить уся тривала історія правничої думки) належать щонайменше такі, які дістали досить *умовні* назви різновидів “позитивістське” та “непозитивістське” (або так зване “природне”). Перше зазвичай пов’язується із тими чи іншими волевиявленнями держави; натомість друге, навпаки, визнає правом саме такі явища, які виникають та існують до або незалежно від означених волевиявлень.

Серцевиною другого різновиду праворозуміння визнаються *основоположні права людини*. З такої назви останніх випливає висновок, що існують і такі права та свободи людини, які до основоположних не належать. А отже, постає питання про критерії розмежування названих “природних” прав і свобод.

Спробуємо розглянути це питання.

Буттєві потреби людини – генератор її основоположних прав

Визначаючи загальне поняття людських потреб, можна стверджувати, що воно відображає *стан нестачі певних благ, необхідних для її нормального, за конкретно-історичних умов існування та розвитку, який спричиняє у неї фізичний та психічний дискомфорт*.

Коментуючи наведену дефініцію, висловлю ще декілька додаткових міркувань.

По-перше. Як “нормальні” (потреби людини) кваліфікуватимуться ті з них, які забезпечені таким обсягом засобів їх задоволення, який є достатнім для всіх членів суспільства; ці засоби можуть бути розподілені між

Петро Рабінович

останніми на засадах соціальної справедливості; потребозадовольняюча діяльність носія потреб не спричинятиме шкоди будь-яким іншим суб'єктам.

По-друге. Всесвітніми (а також регіональними) стандартами основоположних прав людини є, у більшості випадків, тільки-но самі назви (найменування, термінологічні позначення, тобто словесні “оболонки”) прав людини. Проте їхня реалізація, що відбувається у конкретно-історичних суспільствах, є – зі зрозумілих причин – неоднаковою за змістом і обсягом, тобто насправді є нестандартною.

По-третє. Потреби людини – з огляду на тривалість, тяглість процесу їх задоволення – розподіляються на *безперервні* (наприклад, потреба дихати) та *дискретні* (скажімо, потреба в їжі чи у сні). Ця їх класифікація має враховуватися при з'ясуванні та забезпеченні засобів задоволення тих чи інших потреб.

По-четверте. “Доза” (у кількісному вимірі, скажімо, відсоток) задоволених потреб людини в усьому їх обсязі, належному їй, – у певний проміжок часу та за певних конкретно-історичних умов – є найважливішим показником якості її життя, рівня благополуччя. Користуючись цим показником, можна робити переконливий висновок стосовно розвиненості, справедливості, гуманності відповідного суспільства, умов життєдіяльності людей у ньому.

Основоположні права людини: критерії вирізнення

Як відомо, у деяких праволюдних міжнародних актах, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вживається прикметник “основоположні” (англ. – “*fundamental*”). У практиці перекладів цього прикметника українською мовою (зокрема й офіційних) використовувалися різні терміни, зокрема: “фундаментальні”, “основні”, “основоположні”. Звідси випливає висновок про те, що зазначений термін орієнтує на вирізнення (виокремлення) названого різновиду прав і свобод із-поміж усіх інших явищ такого роду (класу). Отож викладені нижче думки з цього приводу являють собою спробу запропонувати одне з можливих вирішень такого завдання, в основу якого покладено так званий потребовий дослідницький підхід, який здавна обґрунтовується мною у праволюдних дослідженнях.

Як мені вже доводилося зазначати⁵, загальним термінопоняттям “потреба” відображається одна із закономірних (іманентних, невід’ємних, неунікнуваних – можна сказати, органічних) властивостей будь-яких

⁵ П Рабінович, ‘Екзистенційні потреби людини – генератор її основоположних вправ’ (2018) 2 Публічне право 161-5.

живих істот. Такою властивістю є певний їхній *стан* (рос. “состояние”). Він (його зміст) полягає у *нестачі* (дефіциті, неповноті або відсутності) певних благ, екзистенційно необхідних для нормального – за певних конкретно-історичних умов (обставин) – існування та розвитку таких істот. При цьому означена нестача зазвичай супроводжується наявними у її носія негативними, дискомфортними переживаннями, відчуттями, емоціями, уявленнями, думками тощо.

Потреби людини (за такої інтерпретації їх сутності) є явищем насамперед *об’єктивним* – за їхнім змістом та обсягом. Це полягає у тому, що їх реальне існування не залежить від того, чи вони усвідомлені раціонально (інтелектуально) їхнім носієм або ж якимось іншим суб’єктом, чи неусвідомлені. Особливо це стосується, ясна річ, потреб, власне, фізичних (біологічних, фізіологічних – одне слово, вітальних). Але задоволення навіть і таких потреб здійснюється зазвичай у формах і такими засобами, які спродуковані соціумом. Тому не буде перебільшенням назвати навіть означені потреби *біосоціальними* (так само, як, до речі, і саму людину нерідко іменують істотою біосоціальною). При цьому видається принципово важливим підкреслити, що і явно оціночне термінопоняття “нормальне” (існування) теж може характеризуватися показниками досить об’єктивного ґатунку (про що йтиметься далі).

Та водночас потреби людини є також і явищем *суб’єктивним*, оскільки вони (на якомусь рівні, у якійсь формі свідомості їх носія, стан нестачі у нього певних благ) невід’ємні від нього, належать йому і задовольняються, у підсумку, власними діями, вчинюваними за його особистим добровільним розсудом задля послаблення чи усунення наявного у нього дискомфорту, викликаного незадоволеністю його буттєвих потреб.

Видається очевидним, що роль різноманітних потреб людини (а отже, і їх задоволення) в існуванні та розвитку людини у соціумі є неоднозначною. З огляду на таку роль серед усіх людських потреб виділяють насамперед такі, без задоволення яких життєдіяльність людини взагалі стає неможливою. До останніх зазвичай включають потреби в їжі, в одязі, а також у житлі. (До речі, така обставина дістала відображення у ст. 48 Конституції України.) Там зазначено, що ‘кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло’⁶. З огляду на це названі три види людських потреб буде цілком виправдано вважати базовими, тобто фундаментальними, основоположними.

⁶ Конституція України (н 1).

Петро Рабінович

Висновки. Отож, спираючись на викладені міркування, видається підставним зробити висновок про те, що – з позицій потребового підходу – основоположними правами і свободами людини слід вважати такі, котрі фіксують її можливості задоволення саме базових, життєво необхідних, буттєвих потреб.

Якщо численні, досить різноманітні явища позначаються одним і тим самим словом (“право”), то це, мабуть, тому, що їм усім притаманна одна й та сама властивість, якість.

То в чому ж вона полягає?

На мою думку, таким спільним є їхня здатність, спроможність бути життєво необхідними (корисними, цінними) для існування і розвитку тих чи інших різноманітних учасників суспільного життя (окремих людей та їхніх груп – спільнот, колективів, об’єднань тощо). І передусім самі ці суб’єкти (або ж їхні представники) прагнуть вживати стосовно відповідних явищ означене слово. Адже такі явища якраз створюють чи “уособлюють” можливості, необхідні для задоволення людських буттєвих потреб, а тому й слугують підставою, “виправданням” певних очікувань і діянь, як *правильних, справедливих, правдивих, виправданих*.

Різнорозуміння можна об’єднувати у певні види (класифікувати) за різними критеріями, зокрема: за способом обґрунтування; за культурно-цивілізаційною поширеністю; за соціально-змістовою природою; за кількісним складом суб’єктів-носіїв.

Скористаюсь лише одним із класифікаційних критеріїв, а саме: пов’язує чи не пов’язує певне праворозуміння явище права безпосередньо з владно-регулятивною діяльністю держави, її органів. За цим критерієм види праворозуміння поділяються на, так би мовити, *загальносоціальне* (зокрема, “природне” або “непозитивістичне”), коли правом визнаються суспільні явища (норми поведінки, відносини тощо) недержавного походження і функціонування, та *спеціальносоціальне* – державно-вольове, або ж “юридичне”, коли правом визнаються явища виключно державно-вольового походження.

Прикладом першого різновиду праворозуміння може слугувати таке, згідно з яким правом визнаються можливості задоволення потреб та інтересів певних учасників суспільного життя (так зване *потребове* праворозуміння, до прибічників якого здавна належу і я). Прикладом же другого з різновидів праворозуміння може слугувати, умовно кажучи, праворозуміння *юридичне*, згідно з яким право – це правила поведінки, які встановила чи схвалила і забезпечує держава в особі своїх різноманітних органів: юридичні закони, постанови, укази, ухвали, рішення, вирок тощо.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Dudash T, 'Do pytannia pro etymolohiiu pravorozuminnia' ['To the Question of the Etymology of Legal Thinking'] (2003) 1 Problemy filosofii prava 163-6 (in Ukrainian).
2. Rabinovych P, 'Ekzystentsiini potreby liudyny – henerator yii osnovopolozhnykh vprav' ['Existential Human Needs – the Generator of an Individual's Fundamental Exercises'] (2018) 2 Publichne pravo 161-5 (in Ukrainian).

Petro Rabinovych

PHENOMENA OF LAW: NEED-BASED INTERPRETATION

ABSTRACT. The article focuses on the analysis of a range of fundamental aspects pertaining to the pluralism of understanding of law. In particular, based on the findings of a unique etymological and legal research conducted in the early 2000s at the faculty of law of the Ivan Franko National University of Lviv, more than a dozen different social phenomena have been identified which are still referred to using the term “law”. These include: freedom of an individual, that is, the space for realizing the possibilities of human behavior (activity); justice as a certain property of social phenomena, in particular, human actions, which is assessed with regard to certain subjects of society; rules (standards) of various origin concerning human behavior, including customs and traditions; part of morals; only such standards of behavior which are regarded as fair by one or another subject; standards of behavior established particularly by the State, its bodies or officials; agreements (contracts) entered into by participants to social relations; social relations of a certain kind; communication (discourse) between subjects; requirements (claims) of subjects requesting certain benefits and values which are addressed to society, the State or other persons; possibilities for satisfying human needs and interests of participants to social relations; interests of social groups or society on the whole protected by the State or other public authority; balancing (“counterweighting”) of interests of individuals and their groups against each other; feelings, experiences, emotions of participants to social relations.

The author clarifies the main causes of the plurality of understanding of law (social and epistemological ones). The particular common feature of these phenomena is ascertained owing to which, if it is present, the stakeholders can denote such phenomena using one and the same term and notion – “law”. This feature is the capability of relevant phenomena to facilitate the satisfaction of needs and interests which certain subjects of society have (whether individual or collective). Finally, it is summarized that in the context of such a methodological – the so-called need-based approach, law should be regarded as the possibilities of meeting certain human needs which are necessary for the existence and development of participants to social life, depend on the achieved level to which a specific historical society has developed and are backed by social responsibilities of its respective subjects.

KEYWORDS: pluralism of understanding of law; reasons for the pluralism of understanding of law; need-based research approach; need-based understanding of the legal nature of phenomena.